

**Міністерство освіти і науки України  
Маріупольський державний університет  
Кафедра педагогіки та освіти**

**ОСВІТНІЙ МЕНЕДЖМЕНТ:  
ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА**

**Випуск 7**

**Маріуполь – 2019**

**ББК 74.04к2**  
**УДК 371.014.5(477)(06)**

**Освітній менеджмент: теорія і практика** : зб. наук. праць / за заг. ред. Л.В. Задорожної-Княгницької. Маріуполь: МДУ, 2019. 156 с.

**Члени редколегії:**

**Задорожна-Княгницька Л.В.**, доктор педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри педагогіки та освіти Маріупольський державний університет

**Восвутко Н.Ю.**, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та освіти Маріупольський державний університет

**Мойсеєнко Р. М.**, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та освіти Маріупольський державний університет

**Нетреба М. М.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри педагогіки та освіти Маріупольський державний університет

**Тимофєєва І.Б.** кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та освіти Маріупольський державний університет

**Рецензенти:**

**Голюк О.А.** – кандидат педагогічних наук, доцент, Вінницький державний педагогічний університет імені М. Коцюбинського.

**Зайцева О.М.** – кандидат педагогічних наук, доцент, Глухівський національний університет імені Олександра Довженка.

Рекомендовано до друку вченою радою факультету іноземних мов  
Маріупольського державного університету  
(протокол № 4 від 20 листопада 2019 року)

© Колектив авторів, 2019  
© Кафедра педагогіки та освіти МДУ, 2019

науковців близького зарубіжжя. *Український педагогічний журнал: наук.журн.* 2015. №4. С.152-164.

14. Ярошенко О. Диференціація навчання. *Енциклопедія освіти*: АПН України ; голов. ред. В. Г. Кремень. К. : Юрінком Інтер, 2008. С. 210-211.
15. Campbell C. Differentiated schooling. *Dictionary of Educational History in Australia and New Zealand (DEHANZ)*, 21 February 2014. URL: <http://dehanz.net.au> (дата звернення: 20.09.2019).

УДК 373.3/.5.014.553

Нетребя М.М.,  
Бузинко Г.В.

## ТЕОРЕТИЧНА БАЗА УЧНІВСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ

**Анотація.** В статті розглянуті основні поняття, що пов'язані з темою дослідження. Зокрема, увага приділяється з'ясуванню сутності учнівського самоврядування в контексті дослідження педагогічних умов організації учнівського самоврядування. Подано погляди різних вчених на ці поняття, а також надаються тлумачення з різних словників, що дозволило нам узагальнити та виявити значення такого поняття, як «учнівське самоврядування».

**Ключові слова:** учнівське самоврядування, організація учнівського самоврядування, заклад загальної середньої освіти, шкільний парламент

**Постановка проблеми.** Учнівське самоврядування є невід'ємною складовою педагогічної теорії та практики. У Державній національній програмі «Освіта» (Україна – ХХІ століття) зазначено, що створення умов для «всебічного розвитку дитини як цілісної особистості, її здібностей, збагачення інтелектуального потенціалу народу, формування громадянина України, здатного до свідомого суспільного вибору» – провідне завдання освіти [21, с. 28]. Тому розвиток учнівського самоврядування, стимулювання громадянської активності учнів – важливе завдання сучасної школи.

У контексті дослідження педагогічних умов організації учнівського самоврядування важливого значення набуває з'ясування змісту цього поняття.

На сьогодні не існує однієї точки зору ні в теоретичній літературі, ні в методичній літературі стосовно визначення терміну «учнівське самоврядування». Не зважаючи на те, що він досить часто використовується у педагогічній теорії та практиці протягом тривалого часу. Навіть поняття «самоврядування» по-різному трактується. Тому в першу чергу, потрібно визначити сутність понять «самоврядування» та «учнівське самоврядування».

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Проблема визначення терміну «учнівське самоврядування» була відображена у дослідженнях вчених, а саме у працях О. Батанова, Б. Набоки, В. Коротова, А. Макаренка та інші.

Щоб вирішити проблему з'ясування сутності поняття «учнівське самоврядування» в сучасних умовах педагогічних реалій, потрібно звернутися до історико-педагогічної думки стосовно цього поняття.

В дослідженні «Перспективи розвитку самоврядування в українській школі» Б. Набоки проведено аналіз визначних педагогів (Н. Крупська, А. Макаренко, В. Сухомлинський, І. Іонін, С. Рівес, Т. Коннікова, О. Газман, а також вчені-педагоги К. Вентцель, В. Сорока-Росинський, В. Іванов) стосовно питань теорії та практики учнівського самоврядування [14, с.20].

У кінці XIX століття роках Л. Гордін, В. Жуков, В. Коротов, М. Приходько, С. Хозе, Б. Кобзар досліджували різні аспекти учнівського самоврядування [3, с.34].

Наші сучасники В. Бочкарьов, Б. Жебровський, М. Красовицький, В. Опалихін, М. Сметанський, О. Сухомлинська, М. Ярмаченко, В. Ягоднікова, А. Лопухівська, Б. Набока, Т. Прибора, виступають активними учасниками учнівського самоврядування. Проте, думка науковців щодо визначення терміну «учнівське самоврядування» відрізнялася між собою і не була однотайною.

А. Жукова визначає учнівське самоврядування як початковий тип об'єднання школярів [3, с.67]. Схожою є думка Л. Гордіна, який вважає, що участь усіх школярів у керівництві справами свого колективу є обов'язковою, що сприяє розвитку громадянської активності, ініціативності та самостійності [5, с.29]. Л. Гордін, Л. Новикова, Д. Фельдштейн та інші розкривають єдині вимоги: самоврядування, змагання, самообслуговування як важливі принципи функціонування дитячого колективу в школі [5, с.32].

Як принцип і метод виховання, спосіб організації життя учнівського колективу тлумачать учнівське самоврядування В. Бочкарьов, В. Караковський [5, с.82].

В. Коротов розглядає самоврядування як самостійний початок у діяльності учнівського колективу, який допомагає розвивати організаторські якості особистості, навички та прийоми організаторської діяльності, у числі яких – вміння планувати, правильно розподіляти доручення, здійснювати контроль за діяльністю [8, с.18]. Тобто роль самої особистості, її індивідуальності дещо нівелюється, оскільки основна увага приділяється розвитку саме колективу як окремої спільноти.

У своїй педагогічній діяльності вчений пропонує розглядати дитяче самоврядування як конкретний вид діяльності школярів, що може стати одним із провідних видів діяльності для підлітка, виходячи з вікових особливостей учнів (співвіднесеність з типом провідної діяльності за віковою періодизацією Д. Ельконіна) [5, с. 13].

Таким чином, учнівське самоврядування можна розглядати як певний вид діяльності, що впливає на відповідні зміни у структурі особистості дитини.

**Мета статті.** Узагальнити погляди науковців та з'ясувати сутність учнівського самоврядування в контексті дослідження педагогічних умов організації учнівського самоврядування.

**Виклад основного матеріалу досліджень.** Великий тлумачний лінгвістичний словник трактує самоврядування як форму управління, за якою суспільство, певна організація, господарська чи адміністративна одиниця тощо має право самостійно вирішувати питання внутрішнього керівництва; а також – право державної одиниці самостійно вирішувати питання внутрішнього

законодавства й управління, мати свої урядові органи [1, с. 1103].

Якщо звернутись до політологічного енциклопедичного словника, то можна отримати тлумачення поняття «самоврядування» – тип соціального управління, за якого суб'єкт і об'єкт управління збігаються, тобто самі люди керують своїми справами, спільно приймають рішення і діють з метою їх реалізації. Як одна з форм організації людського співіснування самоврядування базується на принципах свободи, рівності та безпосередньої участі в управлінні [16, с.564].

Словник із соціальної педагогіки тлумачить самоврядування як метод самоорганізації колективу, що забезпечує формування у його членів відносин взаємної відповідальності, організаторських здібностей, за умови, що справами колективу керують дієздатні органи, наділені реальними правами і повноваженнями [1, с.142].

Змістовного визначення поняття «самоврядування» можна отримати звернувшись до «Педагогічної енциклопедії», де самоврядування розглядається як участь дітей в управлінні й керівництві справами свого колективу, як форма організації життєдіяльності учнівського колективу для забезпечення розвитку дитячої самостійності у прийнятті та реалізації рішень для досягнення суспільно значущої мети [2, с.674].

Пояснити визначення «дитяче самоврядування» та «учнівське самоврядування» намагався С. Гончаренко в «Українському педагогічному словнику», а саме ось так: «Самоврядування дитяче – участь дітей в управлінні й керівництві справами свого колективу, що розвиває організаторські здібності, почуття відповідальності, ініціативу, принциповість, завзятість і є головною умовою розвитку самостійності. Учнівське самоврядування – це складова частина виховного процесу школи, що проявляється в спеціально-організованій діяльності учнів із забезпеченням активної, побудованої на засадах виборності, самодіяльності, добровільності їх участі в організації управління своєю власною діяльністю» [2, с. 123].

Все-таки першоджерелом у визначенні учнівського самоврядування можна вважати «колектив». Прийшовши до висновку, можемо зробити припущення стосовно поняття «учнівське самоврядування», що воно виникло після терміну «учнівський колектив». Тому доцільно шукати у вивченні колективу витоки досліджуваного феномену.

На думку В. Иванова, самоврядування – це залучення до розв'язання питань життя свого колективу всіх його членів без винятку, залежно від їхньої підготовки до цієї діяльності [4, с. 24].

Схожим є визначення М. Красовицького, згідно з яким самоврядування – це спосіб організації життя учнівського колективу, під час якого учні залучаються до планування, організації, контролю та підведення підсумків їх навчальної, трудової, суспільно корисної діяльності, але вже за допомогою педагогічного колективу [6, с. 82].

За визначенням М. Капустіна, самоврядування – спосіб організації колективу, формування у ньому громадської думки; залучення учнів до різноманітної діяльності та до управління цією діяльністю; спроба

самодіяльності, творчості, нового мислення [5, с. 65].

Т. Хлебнікова дає визначення учнівському самоврядуванню як метод організації учнівського колективу, який забезпечує формування товариських взаємовідносин і організаторських здібностей шляхом залучення всіх до управління шкільними справами [21, с. 28]. Практика показує, що неможливо залучити всіх учнів до діяльності в органах самоврядування, якщо не врахувати їхні основні інтереси та потреби. Аналізуючи вище сказане можна сказати, що правильно організоване учнівське самоврядування приносить позитивні результати в розвитку, як особистості так і її суспільно-громадської позиції учнів.

А. Макаренко припускався думка, що учнівське самоврядування як один із видів «самоврядування народу», він вбачав його дієвим засобом підготовки підростаючого покоління до життя, до праці, активної участі в загальнодержавних суспільних справах [13, с. 16]. Не можна з цим не погодитись, спостерігаючи за суспільними процесами в нашій країні. Молодь потребує кваліфікованої підтримки та допомоги у питаннях самоврядування власного життя, а також у самоврядному житті всієї держави, оскільки саме від їхніх дій у майбутньому залежатиме подальша доля України.

Підтверджуючи цю думку своїми роботами, сучасна дослідниця А. Лопухівська дає визначення, що самоврядування є реальним безперервним процесом дедалі ширшого залучення учнів до громадських справ [12, с. 3].

Звернувшись до дисертаційного дослідження Б. Набоки «Перспективи розвитку самоврядування в українській школі», де автор визначає учнівське самоврядування як результат цілеспрямованих педагогічних зусиль для розвитку учнівського колективу, який сприяє формуванню соціально значущих якостей особистості, що ґрунтуються на нормах моралі, закону, вчинків людини, шляхом залучення її до управління шкільними справами та створення працездатних органів самоорганізації, наділених реальними правами та обов'язками [14].

У дослідженнях О. Лебединцева сутність учнівського самоврядування в освітньому процесі дозволяє розкрити системний мисленнєво-діяльнісний підхід за Г. Щедровицьким та Ю. Громико. Згідно з цією концепцією управління слід розуміти як особливий вид діяльності у сфері мислення. Ця діяльність включає в себе постановку мети, побудову програм та їх реалізацію, рефлексію діяльності, а також оцінку результату [7, с. 31].

Нам імпонує думка О. Сухомлинської про те, що учнівське самоврядування створює сприятливі умови для громадянського виховання школярів. Більше того, учнівське самоврядування та громадянське виховання мають стояти поруч в освітній практиці школи. [17, с.6]. Погоджуючись із дослідницею, ми вважаємо, що самоврядування може являти собою різновид суспільного об'єднання, що відкриває широкий потенціал для виховання у школярів активної громадянської позиції.

Отже, аналіз досліджень та публікацій дає підстави стверджувати, що основним завданням учнівського самоврядування в першу чергу є усвідомлення своєї громадянської позиції та прогресуючий розвиток соціальної активності

учнів.

Окрему увагу потрібно приділити моделюванню учнівського самоврядування, адже воно дозволяє врахувати широку систему основних факторів та умов, що впливають на зміст, рівень розвитку структури учнівського самоврядування та визначити основні компоненти учнівського самоврядування як логічно однорідні й на підставі цього провести порівняльний аналіз, який наблизить нас до правильного трактування терміну «учнівське самоврядування». Для того, щоб побудувати модель учнівського самоврядування потрібно враховувати усі складові елементи, щоб знакові новоутворення відображали максимально повно реалії діяльності шкільного самоврядування.

Сутність поняття «модель самоврядування» полягає в тому, що ми повинні розуміти цілісну уяву про те, як має виглядати система учнівського самоврядування, як вона впливає і як повинна впливати на об'єкт управління, як адаптується і як повинна адаптуватися до змін у зовнішньому середовищі, щоб досягати поставленої мети та завдань, при цьому постійно розвиваючись та забезпечуючи свою дієздатність. Вона містить у собі базові принципи управління, стратегічне бачення, цільові настанови й завдання, спільно набуті цінності, структуру й порядок взаємодії її елементів, організаційну культуру, аналітичний моніторинг й контроль, рушійні сили розвитку й мотиваційні аспекти. [ 19, с. 51].

Сьогодні кожний заклад загальної середньої освіти сам визначає, якими повинні бути її органи самоврядування. Постає головне завдання, вони повинні враховувати традиції школи, бути гнучкими, активними, рушити стереотипи та йти в ногу з часом.

Узагальнюючи досвід організації самоврядування у школі, Л. Новикова приходить до висновків, що модель учнівського самоврядування повинна бути динамічною, оскільки воно існує у колективі, в якому постійно змінюються перспективи, ускладнюються взаємини між учасниками [5]. Тому при побудові моделі учнівського самоврядування необхідно враховувати, що самоврядування не терпить шаблону та формалізму.

Тип взаємин між учасниками учнівського самоврядування: пірамідальний; круговий; егалітарний; – засвідчує більшу або меншу задоволеність потреби у порозумінні, потреби бути почутим і об'єктивно оціненим тощо.

Відчути підліткам власну самостійність допомагає ліберальний тип взаємин, який складається в умовах функціонування ігрових моделей самоврядування. Є інша сторона медалі, яка може привести до негативних наслідків, таких як: небажання прислуховуватися до думки інших людей, неадекватний і високий рівень уваги до себе [7, с. 156].

Для того щоб зробити дітей спроможними відповідати суспільним очікуванням потрібно звернутися до демократичної та егалітарної моделі учнівського самоврядування. Ці моделі базуються на партнерському типу взаємин не залежно від вікової категорії учнів та зумовлюють поступовий розвиток самостійності. Це дозволяє учням розвивати навичку прийняття

рішень та взяття всієї відповідальності за їх виконання на себе.

В різних виховних системах, що використовували елементи дитячого самоврядування спільним є елемент, який можна назвати нормативно-правовим: кожен учасник виховного процесу має свої права і обов'язки, визначені, описані і регламентовані внутрішнім статутом навчального закладу. Власну причетність до дитячої спільноти, колективу кожен її член обов'язково має «відчути» через дотримання закону, порядку, правила – з одного боку, і через користування певним правом, привілеєм – з іншого. Тому наявність нормативно-правового середовища є одним із важливих складових соціального компоненту учнівського самоврядування.

Учніське самоврядування – демократична організація [9]. Зокрема, воно є правовим інститутом, який діє за законом. Намагаючись встановити демократичні закони та дотримуватися їх.

Створення шкільного правового простору, основними рисами якого є правовий захист всіх членів шкільної спільноти, законотворча, громадянська діяльність, спрямована на громадянське самовизначення в життєдіяльності. Шкільне самоврядування функціонує на основі Закону України «Про освіту», має відкритий характер.

Нормативно-правових актів у закладах загальної середньої освіти може бути безліч, але їх значна частина повинна стосуватися в першу чергу саме учнів. В Україні найважливіші з них: «Закон про освіту», «Закон про загальну середню освіту», «Положення про загальноосвітні навчальні заклади», «Державний стандарт загальної середньої освіти» [13]. Також існують документи, які учнями (Статут школи, Регламент школи та інше). Якщо, створюючи і приймаючи їх, учні не подбають про свої інтереси, ніхто за них цього не зробить. Які закони діти для себе створюють – такі і мають.

Зараз в закладах загальної середньої освіти існують такі моделі учнівського самоврядування:

1. Адміністративна модель – нормативно-правове середовище створене часто раз і назавжди, майже не змінюється, внутрішні закони і правила вимагають чіткого дотримання. Активно функціонує шкільний суд, порушення букви закону карається адміністративними заходами - штрафами (позбавлення права участі в заходах, позачерговими прибираннями та чергуваннями), доганами (які вивішуються на дошці оголошень) та просто негативним ставленням до порушника. Щодо реалізації прав учасників УС, то частіше за все спостерігається перекіс у бік ширшого діапазону прав педагогів та шкільного активу, причому часто ці права стають недосяжними для рядових учасників пільгами. Законотворча діяльність не приносить задоволення учням (хоча зрідка такі випадки трапляються), яким, окрім відповідальності, немає чого відчувати.

2. Ігрова модель – нормативно-правове середовище створене відповідно до завдань конкретної гри. Дотримання норм, законів і правил ні до чого серйозного не зобов'язує, їх порушення не карається, хіба що можна вибути з гри; законотворча робота органів учнівського самоврядування - теж гра, тут не потрібно занурюватись у конкретну проблему, всебічно і об'єктивно

аналізувати наслідки впровадження внутрішкільних правил, що знижує рівень відповідальності та пошани до законодавців та законів узагалі.

Під час організації учнівського самоврядування діти активно беруть участь у загальношкільних проектах, стають учасниками розробки нормативно-правових актів, виробляють спільну стратегію взаємодії з ровесниками та дорослими. Як зазначає А. Лопухівська, це найрадикальніша модель, яка ще не пройшла належної апробації [12, с. 23]. Дана модель – варіативна, найбільше відповідає демократичним процесам, що відбуваються як у суспільстві, так і в освіті. Проте, зауважимо ще раз, що у чистому вигляді дана модель майже не зустрічається, оскільки дуже важко дотримуватися усіх умов її функціонування, тому відхилення у той чи інший бік призводять до трансформації цієї моделі на ігрову чи авторитарну.

Отже, на основі здійсненого аналізу ми можемо стверджувати, що правильно організоване учнівське самоврядування має на меті запропонувати учням достойну альтернативу для прояву їхньої дорослості, допомогти їм уникнути конфліктів у взаєминах зі старшими та однолітками, оскільки дозволить відчувати себе на рівні з дорослими, навчить долати труднощі та приймати рішення, за які необхідно буде нести відповідальність, як справжньому дорослому, залишаючись самим собою, тобто підлітком.

**Висновки.** Учніське самоврядування є невід’ємною складовою педагогічної теорії та практики сьогодення. Як показує аналіз наукової літератури, розвиток учнівського самоврядування, стимулювання громадської активності учнів – важливе завдання освітнього процесу закладу загальної середньої освіти.

Зробивши аналіз наукових напрацювань можна сказати, що педагогічна наука гостро реагувала на соціальне замовлення чи його відсутність у суспільстві, посилюючи або послаблюючи увагу до питання учнівського самоврядування. Дуже часто дорослі запроваджуючи дитячі організації заради своїх цілей таких як: покращити дисципліну та навчання учні, щоб діти були зайняті корисними справами. Органи самоврядування частіше використовувалися заради настановлення дітей на лад дорослих.

Невиправдана централізація освітнього процесу, що існувала десятиліттями, визначила його бюрократичний характер. Зокрема, це проявлялося в тому, що зміст, основні напрями, форми, методи виховної роботи визначались зверху, а під час здійснення контролю, надавалася перевага аналізу планів, перевірки різної документації тощо. Звернення до проблеми учнівського самоврядування зумовлене потребою висвітлювати його в аспекті, що відповідає умовам соціальних і педагогічних реалій сьогодення. Набутий теоретико-практичний досвід у цій галузі дозволяє розробити на його базі науково-методологічні основи учнівського самоврядування, якщо розширити класичні рамки вітчизняної педагогіки, а також врахувати провідні мотиви та потреби суб’єктів шкільного життя.

**Перспективи подальших досліджень.** Розробка та апробація в Розівській ЗОШ №2 I-III ступенів власної моделі учнівського самоврядування,

яка була б універсальною та максимально задовольняла потреби всіх учасників самоврядування.

### Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ Перун, 2009. 1736 с.
2. Енциклопедія освіти / Академія пед. наук України; головний редактор В. Г. Кремін. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
3. Жукова А. Учніське самоврядування. Структурно-функціональна модель. *Школа*. 2014. №9. С. 64–79.
4. Иванов В.Д. Самодеятельность, самостоятельность, самоуправление. Москва: Просвещение, 2001. 128 с.
5. Караковский В.А. Воспитание? Воспитание. Воспитание!: теория и практика школьных воспитательных систем. Москва: Пед. об-во России, 2000. 256 с.
6. Капустин Н.П. Педагогические технологии адаптивной школы. Москва: Академия, 1999. 216 с.
7. Козинський Е. П. Учніське самоврядування в класному колективі. *Виховна робота в школі*. 2005. №5. С. 37–38.
8. Коротов В.М. Самоуправление школьников. Киев: Просвещение, 1999. 208 с.
9. Красовицький М. Ю. Виховна робота в школі: досвід і проблеми. Київ: Освіта, 1992. 182 с.
10. Красовицький М. Ю. Про модель принципів виховання. *Шлях освіти*. 2002. №3. С. 6–10.
11. Мкртчян М.А., Лебединцев В.Б. Разновозрастный учебный коллектив: учительско-ученическое самоуправление. *Народное образование*. 2009. № 2. С. 218–227.
12. Лопухівська А. Учніське самоврядування – форма громадянської освіти. *Завуч*. 2001. № 1. С.3–4.
13. Макаренко А. С. Методика організації виховного процесу: в 7 т. Київ: Рад. школа, 1957. Т. 5. 382 с.
14. Набока Б. С. Розвиток ідей про учнівське самоврядування у вітчизняній педагогічній теорії та практиці: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Кіровоградський педагогічний університет ім. Володимира Винниченка. Київ, 2005. 195 с.
15. Набока Б. С. Перспективи розвитку самоврядування в українській школі. *Позакласний час*. 2001. № 22. С. 4-11.
16. Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін.; за ред. М. П. Требіна. Харків: Право, 2015. 816 с.
17. Сухомлинська О. В. Громадянами не народжуються. *День*. №5. 2002. С. 6.
18. Сушенко Т.І. Позашкільна педагогіка і становлення особистості. *Позашкільна освіта та виховання*. 2007. №1. С.14-18.
19. Тернопільська В. І. Соціальна відповідальність учнівської молоді динаміка розвитку. *Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та вузі: збірник. наук. пр. конф.* Рівне: Волинські Обереги, 2002. С. 138–140.
20. Тлумачний словник-мінімум із соціальної педагогіки та соціальної роботи / упор. Л. В. Лохвицька. 2-ге вид., оновл. Тернопіль: Ман- дрівець, 2017. 232с.
21. Хлебнікова Т. М. Організація учнівського самоврядування. *Управління школою*. 2002. №9. С. 28-29.